

Posteritatea unui savant disputată de admiratori și detractori

Lect. dr. Mihaela Rusu

Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați
Centrul Interdisciplinar de Studii Culturale Central
și Sud-Est Europene (CISCLE)

Résumé: Apprécié en Roumanie surtout en tant qu'auteur littéraire, mais reconnu internationalement comme historien des idées et des croyances religieuses, Mircea Eliade connaît une postérité difficile, sa mémoire étant disputée entre les admirateurs de ses écrits mystico-religieux et ses détracteurs qui condamnent la valeur de ses études en les associant aux idées du mouvement légionnaire de Corneliu Zelea Codreanu. Le dernier ouvrage [1] qui remet en question la problématique des articles pro-légionnaires d'Eliade est signé par l'un de ses doctorants, Bruce Lincoln [2].

Mots-clés : *Légion de l'Archange Michel, Mircea Eliade, Bruce Lincoln, détracteurs, admirateurs*

La mijlocul secolului trecut, Mircea Eliade începea să se impună ca o figură remarcabilă în rândul cercetătorilor internaționali din domeniul istoriei ideilor și credințelor religioase, Bruce Lincoln fiind de părere că cele mai valoroase opere științifice semnate de Eliade datează din perioada pariziană (anii 1948-1950): *Le mythe de l'éternel retour. Archétypes et répétitions, Traité d'histoire des religions, Technique du yoga, Le chamanisme et les techniques archaïques*. Timp de aproape 20 de ani, savantul român s-a bucurat de recunoașterea internațională a valorii scrierilor sale, având calitatea de conferențiar la numeroase evenimente științifice internaționale, apreciat frecvent cu distincția *Doctor honoris causa*. Mai mult, la începutul anilor '70 era considerat favorit printre candidații la Premiul Nobel pentru literatură. Totuși, în 1972, se publică în Israel, sub semnătura lui Theodor Lavi, în nr. 1 al revistei „Taladot”, *Dosarul Mircea Eliade* [3] care pune pentru prima dată în discuție atitudinea pro-legionară a lui Eliade de la sfârșitul anilor '30. În cercetarea sa, Theodor Lavi face trimitere la însemnări din jurnalul intim al lui Mihail Sebastian, care la rândul său consemnează discuții private pe care le-a avut cu Petru Comarnescu în legătură cu anumite mărturisiri pe care asistentul lui Nae Ionescu i le făcuse în chestiunea evreiască. După atacul revistei „Taladot”, numeroase alte reviste

internaționale preiau acuzația completând-o cu referiri la articolele publicate de Eliade în intervalul 1930-1938 în reviste de extremă-dreapta precum „Vremea”, „Buna Vestire” și „Axa”. Cele 20 de articole care îl incriminează pe Eliade îl plasează în mijlocul unei „legende negre” [4] care se propagă treptat, mai ales după moartea savantului. În august 1991, Norman Manea publică în *The New Republic* eseuul *Felix culpa* și, la începutul anilor 2000, Florin Țurcanu analizează cu multă acribie întreaga publicistică eliadiană într-un volum covârșitor de peste 650 de pagini, *Mircea Eliade: prizonierul istoriei*.

Cât timp a fost în viață, Eliade a încercat să impună o lege a tăcerii în jurul acestui subiect, dar discipolii săi au considerat că debaterile publice sunt necesare pentru aflarea adevărului istoric. „Eliade va crea un adevărat zid de apărare în jurul adeziunii sale și al articolelor publicate. Inclusiv prin ascunderea și negarea faptului că a scris acele articole.” [David, 2024] Sunt de notorietate luările de poziție ale lui Gershom Scholem, Furio Jesi, Alfonso Di Nola, Vittorio Lanternari, Adriana Berger, Alexandra Laignel-Lavastine, Douglas Allen, Dennis Doeing, Mac Linscott Ricketts, Sorin Alexandrescu, Monica Lovinescu, Sorin Antohi și mulți alții. Realitatea care s-a impus este aceea că, prin articolele publicate la sfârșitul anilor '30, Eliade a fost implicat în campania electorală a partidului Totul pentru Țară, din 1938 [5], făcând astfel propagandă politică. După eliberarea din lagărul de la Mircurea-Ciuc, Eliade a semnat un angajament prin care hotăra să nu mai facă niciodată politică, decizie pe care a încercat să o respecte toată viața: „Subsemnatul Mircea Eliade declar pe onoare și conștiință, de a mea bunăvoie, că pe viitor înțeleg să mă abțin de la orice activitate politică, oricare ar fi ea și a nu întreprinde nicio acțiune și agitație interzise de lege.” [Eliade *apud*. Lincoln, 2024: 60] Faptul că, în unele pagini de jurnal, în scrisori și în interviuri, Eliade își justifică apropierea de legionarismul mistic [6] al lui Codreanu prin simpatia față de mentorul său Nae Ionescu nu elimină, în ochii analiștilor, culpa morală de-a fi ideologul unei mișcări radicale care a fost implicată în acțiuni sângeroase de exterminare în masă.

Cartea pe care o publică Bruce Lincoln, la 6 ani după pensionare, reia subiectul controversat al apartenenței lui Eliade la Mișcarea Legionară și, prin inferență, la atitudinea lui antisemită. Noutatea cercetării lui Lincoln constă în punerea în relație a legionarismului lui Eliade cu moartea absurdă și dramatică a discipolului său, Ioan Petru Culianu. S-ar părea că două sunt

elementele de senzațional pe care le valorifică cartea în justificarea subiectului ales. În primul rând, aflăm din mărturisirile lui Lincoln că Ioan Petru Culianu cu câteva zile înainte de a muri i-a dat spre păstrare unui coleg de birou [7], cu care nu avea legături de prietenie, un dosar care conținea, în traducere engleză, articolele pro-legionare ale lui Eliade, insinuându-se astfel o legătură între conținutul misterios al dosarului și dispariția sa bruscă. În 2003, când Krupnik se pensionează, îi donează aceeași mapă autorului care, dintr-o regretabilă eroare, o dă la gunoi în anul pensionării sale, 2017. Conștientizând gravitatea gestului, hotărăște să refacă arhiva de documente studiindu-le în original, în limba română, astfel ajunge să redacteze studiul *Secrets, Lies and Consequences*. În al doilea rând, cartea se încheie lansând o posibilă ipoteză legată de vinovatul moral al crimei din toaleta Divinity School. După ce reciclează opinii rezultate din anchete jurnalistice vizând posibilele entități care i-ar fi dorit moartea lui Culianu (Securitatea lui Iliescu, KGB-ul sau legionarii din Chicago), Bruce Lincoln se oprește asupra figurii lui Chistinel Eliade care, mâhnită profund de trădarea discipolului, ar fi putut provoca, prin interpuși, un gest criminal de răzbunare. „Extremiștii l-ar fi pedepsit astfel pe discipolul preferat al lui Eliade pentru ceea ce considerau o dublă trădare: pe de o parte, pentru că descoperise întreaga amploare a trecutului legionar al magistrului, urmând să publice cele aflate, iar pe de alta, fiindcă avea de gând să se însoare cu colaboratoarea sa Hillary Wiesner, care era evreică.” [Tabarasi- Hoffmann, 2024] Teoria are puține șanse de a fi plauzibilă. Legionarii din Chicago, organizați în jurul doctorului Ronnett, îl revendicau pe Eliade ca pe un trofeu, o dezvăluire publică a apropierei sale de Codreanu i-ar fi măgulit. „Eliade și Cioran au reprezentat și reprezintă pentru legionari un certificat de legitimare.” [Petreu, 2011: 470] Crima neelucidată de la Divinity School face să planeze asupra lui Culianu figura unui Ianus Bifrons care era conștient că binele său personal depindea de bunăvoința familiei Eliade, dar care își dorea să lămurească public trecutul pătat al lui Eliade, pentru a nu se extinde și asupra lui.

Făcând abstracție de elementele de senzațional valorificate în incipit și final, cititorul cărții lui Lincoln rămâne cu obligația de a discerne între admiratorii și „detractorii” lui Eliade în chestiunea presupusului său antisemitism. Lucrarea este extrem de bine documentată științific, făcând constant trimiteri la articolele publicate de Eliade în intervalul 1930-1938 în revistele „Cuvântul”, „Vremea”, „Axa”, „Iconar”, „Buna Vestire”, sau

„Criterion”. [8] Cartea menționează și dezmințirea lui Eliade legată de partenitatea articolului *De ce cred în biruința Mișcării Legionare?* și atribuirea acesteia lui Mihail Polihroniade. Potrivit însemnărilor din jurnalul lui Culianu, Eliade a explicat că Polihroniade, într-un articol formulat ca rezultat al unui interviu oral, i-a atribuit lui Eliade toate ideile din articol, deși este evident că nu-l menționa prin citare. Cert este că tinerețea lui Eliade (vârsta de 30-38 de ani nu poate exprima maturitatea morală din perspectiva politică a celui care trăiește evenimentele zilei) l-a făcut să comită erori grave de identificare identitară cu românismul, politicianismul, vitalismul, naționalismul și misticismul. Afilierea politică a lui Eliade negată, tănuită sau minimizată în toată perioada exilului său a născut întrebări și suspiciuni legitime din partea cititorilor săi, care au adus atingere integrității morale a operei sale academice. Publicându-și opera științifică în franceză și engleză, el a favorizat o largă circulație a ideilor sale și, în acest context, valul contestărilor a fost cu atât mai vocal.

Întrebarea care rămâne fără răspuns în tot acest tăvălug de contestații este dacă se impune o continuitate subtilă între anumite concepte lansate de opera sa de maturitate („omul religios”, „sacru și profanul”, „nostalgia originilor”, „hierofanie”, „axis-mundi”, „eterna reîntoarcere”) și ideologia politică la care a achiesat tânărul Eliade, ca o formă de solidaritate naționalistă, fundamentată pe idealizarea unui trecut mitic, pur care vine în contradicție cu modernitatea și democrația. Răspunsul la această întrebare ar trebui să țină cont de faptul că dintr-un total de 1200 de articole publicate în timpul vieții, 20 dintre ele conțin elemente de compromis politic, ceea ce ar însemna o pondere de cel mult 1,6%. Ca indivizi particulari suntem produsul epocii în care ne-am născut și pe care am traversat-o. Dacă Eliade a rămas profund marcat de tensiunile României interbelice, „prizonierul istoriei” [Țurcanu, 2007:25], prins între universalism și românism, poate fi redusă opera sa de maturitate la opțiunile sale politice? Sub reverza unei opinii probabile, Lincoln interpretează eschivele lui Eliade ca o formă de reprimare a vinovăției și rușinii: „De-a lungul anilor, s-a străduit, reușind doar parțial să se convingă pe sine și să-i convingă și pe alții în două chestiuni: în primul rând, că nu făcuse nimic rău, deoarece nu era cu adevărat nazist sau antisemit: în al doilea rând, că aceia care afirmă contrariul o făceau din invidie, răutate și loialități ideologice neprincipiale.” [Lincoln, 2024: 100] Teza pe care o susține Lincoln în carte este aceea că, în cazul

unui savant, nu se poate face o separare absolută între ideile lui științifice și biografia sa intelectuală, întrucât contextul istoric modelează gândirea. Sorin Alexandrescu într-un articol din „Observator cultural” scris pe marginea cărții lui Bruce Lincoln tranșează categoric subiectul: „faptul că Eliade a manifestat la un moment dat interes pentru legionari nu duce necesarmente la concluzia că a rămas mult timp «adeptul lor», cu atât mai puțin că a și activat în acest sens. Asemenea generalități forțate nu sunt nicicum sigure: cu toții am avut «convingeri» la tinerețe de care am uitat la maturitate.” [Alexandrescu, 2024]. Totodată aprecierea lui Dorin David potrivit căreia „conceptele științifice ale lui Eliade nu au fost influențate în vreun fel, nici nu sunt îmbibate de vreo ideologie legionară” [David: 2024] constituie un punct de vedere avizat în această chestiune.[9]

E de la sine înțeles că o istorie intelectuală transparentă are libertatea de a se poziționa iconoclast față de figurile canonice ale trecutului, cu sau fără integrarea contextului ideologic în interpretarea operei, păstrînd nealterată adoptarea unei atitudini critice. Din punct de vedere etic, intelectualii au o responsabilitate morală față de trecut, de aceea relevarea aspectelor incomode ale istoriei trebuie să funcționeze ca o dovadă a maturității lor. „Eliade s-a dovedit incapabil să-și cerceteze trecutul luând distanța critică necesară față de el” [Țurcanu, 2007: 605], de aceea a continuat că cultive relații cu o parte din foștii legionari folosind prudența ca strategie de supraviețuire. Sub falsa „aiureală de om care, prin îndelunga frecventare a bibliotecii, pierde contactul cu realitățile cotidiene” [Șeicaru *apud*. Țurcanu, 2007: 602], Eliade a încercat să evite orice atitudine fermă în raport cu trecutul său, lăsând astfel „legenda neagră” să se insinueze treptat. Cartea care face subiectul acestei analize se constituie într-o meditație asupra transparenței eticii academice și a consecințelor tăcerii în raport cu adevărul incomod. Observația care se impune în relație cu cercetarea istorică care poartă semnătura lui Bruce Lincoln este aceea că autorul face recurs la anumite standarde morale actuale raportându-le asupra unei epoci istorice pe care nici cititorii contemporani, nici el nu au trăit-o. Cât de moral este să judeci trecutul cu instrumentele prezentului este o întrebare la care fiecare rămâne să-și răspundă.

[1] Fac referire la cartea *Secrets, Lies and Consequences* publicată de Bruce Lincoln în 2023 la editura Oxford University Press, dar și la varianta ei românească publicată un an mai târziu la editura Polirom în traducerea Soranei Lupu.

[2] Într-o notă bio care însoțește articolul lui Bruce Lincoln din nr.1237/ 12.12. 2024 al revistei „Observator cultural”, se evidențiază statutul de profesor emerit la Divinity School al autorului. Specialist în religiile indo-europene și în problematica relației dintre religie și politică, acesta semnează studii de referință precum: *Theorizing Myth: Narrative, Ideology and Scholarship, Gods and Demons, Priests and Scholars: Critical Explorations in the History of Religions, Between History and Myth: Stories of Harald „Fairhair” and the Founding of the State, Apples and Oranges: Exploration In, On, and With Comparison* [Lincoln, 2024]. E de precizat totodată că apartenența lui Lincoln la comunitatea iudaică îi era cunoscută lui Eliade, din moment ce el însuși o menționează într-o carte publicată în 1999: „știa foarte bine că sunt de origine evreiască și cu înclinații marxiste, două lucruri care, după criticii săi, ar fi trebuit să facă din mine obiectul antipatiei sale. Nu l-am cunoscut în anii 1930 și 1940, dar experiența mea personală îmi interzice să cred că nutrea sentimente antisemite în anii maturității.” [Lincoln apud.Țurcanu, 2007: 604]

[3] În acest caz, este de menționat precizarea pe care o face Sorin Alexandrescu (nepotul de soră al lui Eliade) în legătură cu istoricul orchestrării acestui dosar: „dosarul revistei *Taladot* din Istraël, în care Eliade a fost pentru prima dată învinuit de legionarim, fusese alcătuit la București, din ordinul lui Miron Constantinescu, redactor-șef al *Scînteii*, rector al Academiei Ștefan Gheorghiu.” [Alexandrescu, 2024]

[4] Ioan Petru Culianu este cel care folosește expresia „legendă neagră” în relație cu imaginea publică a lui Eliade de după anul 1972. Vittorio Lanternari, în corespondența cu Ioan Petru Culianu, consideră că expresia devenise „lipsită de substanță”, apropierea lui Eliade de Mișcarea Legionară nu mai era o suspiciune, ci un fapt dovedit.

[5] Dorin David în articolul din 3.04.2024 din „Observator cultural” notează, sub rezerva, lui „se pare” posibilitatea ca Eliade să fi fost membru al partidului Totul pentru Țară, întrucât își plătitse contribuția potrivit consemnărilor din Horst Juninger (ed.) *The study of religion under the impact of fascism*.

[6] Eliade consideră că Legiunea condusă de Corneliu Zelea Codreanu avea un fundament mistic, fiind de factură ortodoxă, în timp ce aceeași grupare condusă după moartea căpitanului de Horia Sima a devenit cu adevărat antisemită și extremistă. Astfel se face distincție între Legiunea „bună” și cea „rea”.

[7] Este vorba despre Marck Kupnik, profesor de origine evreiască la Divinity School (Universitatea din Chicago).

[8] Am în vedere un număr de 20 de articole (1933- *Dizolvarea Gărzii de Fier*, 1934- *De ce sunt intelectualii lași?*, 1934- *Câteva cuvinte mari*, 1935- *Lucruri de taină*, 1935- *România în eternitate*, 1935- *Criza românismului*, 1935- *Românismul și complexe de inferioritate*, 1935- *Popor fără misiune*, 1935- *Cum încep revoluțiile?* 1935- *Elogiul Transilvaniei*, 1936- *Democrația și problema României*, 1937- *De ce cred în biruința Mișcării Legionare?*, 1937- *Piloții orbi*, 1937- *Ion Moța și Vasile Marin*, 1937- *Comentarii la un jurământ*, 1937- *De unde începe misiunea României?* 1937- *O revoluție creștină*, 1937- *Să veniți odată în Maramureș*, 1937- *Meditație asupra arderii catedralelor*, 1938- *Noua aristocrație legionară*)

[9] A se vedea Dorin David, *Mircea Eliade- La marginea labirintului. Corespondențe între opera științifică și proza fantastică*

Referințe bibliografice

Alexandrescu, Sorin, *Răspuns „Cîtorva gînduri” de Dorin David, despre Mircea Eliade*, în „Observator cultural”, nr.1203, 11 aprilie 2024, <https://www.observatorcultural.ro/articol/raspuns-citorva-ginduri-de-dorin-david-despre-mircea-eliade/>

David, Dorin, *Cîteva gînduri despre secrete, minciuni și consecințe*, în „Observator cultural”, nr. 1202, 3 aprilie 2024, <https://www.observatorcultural.ro/articol/citeva-ginduri-despre-secrete-minciuni-si-consecinte/>

David, Dorin, *Răspuns domnului Sorin Alexandrescu*, în „Observator cultural”, nr.1204, 18 aprilie 2025, <https://www.observatorcultural.ro/articol/raspuns-domnului-sorin-alexandrescu/>

Lincoln, Bruce, *Secrete, minciuni și consecințe*, în „Observator cultural”, nr.1237, 12 decembrie 2024, <https://www.observatorcultural.ro/articol/secrete-minciuni-si-consecinte/>

Lincoln, Bruce, *Secrete, minciuni și consecințe. Trecutul ascuns al unui mare savant și asasinarea discipolului său*, traducere de Sorana Lupu, Iași, Polirom, 2024.

Manole, Cristina, *Fața și reversul*, în „Observator cultural”, nr.1244, 21 februarie, 2025, <https://www.observatorcultural.ro/articol/fata-si-reversul-2/>

Petreu, Marta, *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească*, Iași, Polirom, 2011.

Tabarasi- Hoffmann, Anca-Stanca, *Eliade, Culianu și urmările păcatului nemărturisit*, în „România literară”, nr.15/2024, <https://romanaliterara.com/2024/04/eliade-culianu-si-urmarile-pacatului-nemarturisit/>

Turcanu, Florin, *Mircea Eliade: prizonierul istoriei*, traducere din franceză de Monica Anghel, Dragoș Dodu, Prefață de Zoe Petre, București, Humanitas, 2007.